

В'юник М. С.,

*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ГЕНЕЗИС ПРОВАДЖЕННЯ З ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СВІТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню виникнення та становлення провадження з виконання судових рішень у кримінальному судочинстві, на основі якого запропоновано періодизацію розвитку вказаного провадження.

Ключові слова: кримінальне судочинство, виконання судових рішень, виконання вироку, етапи розвитку.

Постановка проблеми. Сучасні дискусії щодо природи виконання вироку вимагають повернення полеміки до історії того чи іншого явища чи процесу для виявлення закономірностей та етапів їхнього розвитку. Це дозволяє виявити взаємозв'язки у становленні й утвердженні певного явища чи процесу, дослідити сучасний стан нормативного регулювання, а також намітити шляхи його подальшого розвитку.

Теоретичною основою статті слугували наукові праці таких учених, як В. Д. Адаменко, А.Ф. Аманулліна, О.В. Грищенко, П.П. Заворотько, Р.В. Літвінов, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.П. Пастухов, І.Я. Фойницький, М.О. Чельцов-Бebutov, В.І. Швецов.

Мега статті полягає у визначенні етапів становлення та розвитку провадження з виконання судових рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, у Давній Греції існувала ціла система правил виконання вироків суду. У Римській республіці процедуру виконання вироків у кримінальних справах контролювали магістрати. Також у Стародавньому Римі існувала досить налагоджена система виконання рішень судів присяжних засідателів, які проходили особливу процедуру, керівництво якою здійснювали спеціальні посадові особи, що приводять у виконання страту – ліктори і кати [1, с. 134, с. 149].

Давньоруській державі більш характерне приватне начало, про що писав І.Я. Фойницький: «Історія кримінального процесу починається пануванням у ньому приватного початку... Поступово з'ясується і розвивається публічне начало кримінального процесу; він стає справою суспільною, державною» [2, с. 14]. У цей період усі види державної діяльності концентрувалися в єдиному владному джерелі, а органи державного управління співпадали з органами управління княжим двором [3, с. 154]. Судових органів як спеціального апарату, покликаного здійснювати правосуддя, не існувало [4, с. 26]. Відповідно й судових рішень, які підлягали б виконанню, не було. У Давній Русі зацікавлена особа (потерпілий) сама ініціювала та провадила слідство, збирала та надавала докази, виконувала рішення без участі представників будь-якої влади [5, с. 14-15].

Характерною особливістю структури державного апарату Великого Новгороду є те, що державна влада не належала одному суб'єкту. Судова влада набула дробовий характер, адже одночасно належала владиці, князеві, веча та його посадовим особам, кожен з яких мав своє коло повноважень. Однак зазначений порядок судочинства створював передумови для невиконання судових рішень, оскільки жоден з названих суб'єктів не

мав обов'язку контролювати виконання судового акту [4, с. 26]. Цей обов'язок, так само як і за часів Київської Русі, покладався на сторони.

У XVI ст. відбувається розподіл функціональних обов'язків з виконання різних видів державної діяльності між елементами структури державного механізму, зокрема, починається відмежування судів за їх компетенцією. Особливістю того періоду є те, що порядок виконання вироків вперше починає регламентуватися нормами кримінального процесуального права. Велике значення мало прийняття у 1649 р. Соборного Уложення, у якому було зроблено спробу узгодити норми матеріального та процесуального права, а також розмежувати кримінальне і цивільне судочинство. Крім того, у цьому джерелі права формуються положення щодо набрання рішенням чинності (ст. 154 глави X Уложення), суб'єктів виконання судових рішень, умовно-дostroкового звільнення (ст. 271 глави X Уложення).

Повноцінний розподіл судових та адміністративних органів відбувся у XIX ст., коли у судах заснували посаду прокурора, який, окрім керування слідством та підтримання обвинувачення, слідкував за виконанням вироків. Закон чітко визначав дії з виконання вироку, які здійснював суд, і дії, що виконували інші органи. Саме в цей час почали з'являтися наукові праці, присвячені системі кримінального судочинства. Безпосереднього змісту, найбільш наближеного до сучасного розуміння, набуває і процесуальна діяльність з виконання судових рішень. Так, Статутом кримінального судочинства 1864 р. (ст. 948, 949 Статуту) було чітко передбачено, що на суд покладається обов'язок оголошення підсудного виправданним, звільнення від покарання, оголошення йому зауваження, догани та ін. Також Статут розмежував виконання вироків мирових судів (глава десята «Виконання вироку» розділу «Про розгляд у мирових суддів» книги першої «Порядок провадження в мирових судових установах»), виконання вироків судів загальної юрисдикції (розділ шостий «Про виконання кримінальних вироків») та виконання вироків по злочинах у сфері службової діяльності (глава четверта «Про оскарження та виконання вироку» розділу третього «Про судочинство по службових злочинах» книги третьої «Винятки з загального порядку кримінального судочинства»).

Прокурору, який перебував в суді під час судового засідання, суд надсилав виписку з судового протоколу. Отримавши таку виписку, прокурор доручав виконувати вирок відповідним органам, здійснюючи при цьому нагляд за точним і невідкладним його виконанням. Виконавці зобов'язані були виконувати усі вимоги прокурора, пов'язані із виконанням вироку, через якого вони також зверталися до суду з питань, які виникали під час його виконання. Про подальше виконання вироку прокурор повідомляв суд. У виконанні вироків мирових установ прокурор участі не брав. Однак якщо він помічав порушення у порядку виконання, то повинен був негайно повідомити про це голову з'їзду мирових суддів.

У цілому судова реформа 1864 р. слугувала поштовхом до початку наукових розробок цієї проблематики, адже вона не лише позначила місце прокурора на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності, але й мала наслідком виникнення тверджень з приводу необхідності існування стадії виконання судових рішень. Крім того, незабаром після судової реформи 1864 р. починають з'являтися наукові праці, де автори звертають увагу на ключові моменти виконання вироків. Так, наприклад, у 1866 році виходить друком робота М.А. Буцковського, в якій він вказував на особливості набрання законної сили постановами суду. На перший погляд здається, що постанови суду набирає сили з моменту її підписання, проте при публічному судочинстві нові факти іноді з'являються не лише під час судового слідства, а й по його завершенні, а саме під час наради присяжних. Якщо нові факти змінюють суть справи, то не можна допустити прийняття рішення, що буде суперечити їм. Адже навіть, якщо рішення присяжних винесено і проголошено старшиною, за наявності нових фактів суд може повернути їх до розгляду цих нових фактів і зміни по них поставлених питань [6, с. 76-77]. Л.Н. Ланге пов'язував набрання законної сили рішенням суду не тільки з його публічним проголошенням учасникам, а й закінченням строків на оскарження [7, с. 20-21].

Судова реформа 1864 р. мала на меті не лише змінити процесуальне законодавство, а й кардинально реорганізувати систему судоустрою для забезпечення правових гарантій захисту прав особи.

21 лютого 1918 р. було прийнято Декрет про суд № 2, який надав засудженим право просити місцевий народний суд про умовне або дострокове звільнення. Декрет встановлював дві форми дострокового звільнення – умовне і безумовне. І хоча умови та порядок звільнення були закріплені поверхово, Декрет мав величезне значення для розвитку та становлення нового інституту кримінального процесу [8, с. 6]. На розвиток положень Декрету у липні 1918 р. було затверджено дві інструкції – «Про позбавлення волі як міру покарання та про порядок відбуття такого» та «Про організацію та дію місцевих народних судів», а ще через чотири місяці – «Інструкцію про дострокове звільнення».

Певними досягненнями у галузі регулювання виконання вироку відзначився 1922 рік, коли було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс РСФСР (далі – КПК 1922 р.) та Положення про судоустрій РСФСР. КПК 1922 р. регулював такі основні питання, пов'язані з виконанням вироку:

1. Відстрочка виконання вироку, яка допускалася лише за наявності однієї з трьох підстав: хвороба засудженого, яка перешкоджає відбуттю ним покарання – до одужання; вагітність засудженої, яка перешкоджає відбуттю нею покарання – до спливу одного року після пологів; якщо негайне відбуття покарання може потягти за собою особливо тяжкі наслідки для засудженого або його родини внаслідок особливих обставин або умов (наприклад, пожежа, стихійне лихо, важка хвороба, смерть єдиного працездатного члена родини тощо).

2. Умовно-дострокове звільнення могло бути застосоване лише після відбуття засудженим до позбавлення волі або примусових робіт не менше половини строку покарання. Дострокове звільнення полягало або у повному звільненні від відбуття покарання, або у переводі на примусові роботи без тримання під вартою.

3. Дострокове звільнення від покарання за хворобою як таке не передбачалося. У ст. 472 було лише зазначено, що «якщо особу, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, помі-

стили у лікувальну установу через психічну або іншу хворобу, то час, який засуджений провів у цій установі, не зараховується у строк покарання». Проте змінами до Кодексу у 1923 р. ця точка зору була змінена на протилежну, і час, проведений в медичній установі почав зараховуватися у строк покарання. Але цим законодавчим актом не було визначено момент захворювання засудженого, не було вказівки на те, що хвороба повинна перешкоджати здатності відбувати покарання тощо.

4. Заміна штрафу примусовими роботами (при цьому нічого не було сказано про можливість заміни примусових робіт штрафом або іншою мірою покарання) [8, с. 12].

Неодноразово в юридичній літературі відмічалось, що, незважаючи на наявність окремого розділу, більшість процесуальних норм з питань виконання вироків були розкидані по всьому КПК 1922 р., що потягло за собою ряд негативних наслідків. По-перше, така розосередженість юридичних норм не дозволяла правильно й ефективно їх застосовувати. По-друге, як правильно зазначає Грищенко О.В., це призвело до сприйняття стадії виконання вироків як елемента кримінально-виконавчої діяльності [9; 17]. Хоча самостійність кримінально-процесуальної діяльності після набрання судовим рішенням законної сили підтверджується виділенням у КПК 1922 р. окремої глави – «Виконання вироків». Таке розуміння процесуальної діяльності з виконання вироків мало наслідком майже повну відсутність наукових праць у сфері виконання вироків у той період.

Після прийняття КПК РСФСР 1922 р. кардинальних змін у поглядах на сутність провадження з виконання вироку та його правове регулювання не спостерігалось доти, доки у 1958 р. не було прийнято Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, а у 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс РСФСР, які містили чимало положень, що визначали сутність процесуальної діяльності з виконання вироків, тобто регулювали суспільні відносини, які склалися після провадження у справі і які виникали у зв'язку з необхідністю реалізувати вирок, що набрав законної сили.

Порівняно з КПК 1922 р. КПК 1960 р. було доповнено деякими положеннями. Так, наприклад, було збережено підстави відстрочки виконання вироку, але доповнено переліком категорій засуджених, до яких може застосовуватися така відстрочка, збільшено строк відстрочки для вагітних жінок, введено пункт про «другі виключні обставини», які можуть стати підставами відстрочки.

Крім того, новим КПК було дещо змінено порядок розгляду судом питань, пов'язаних з виконанням вироків. Якщо у КПК 1922 р. ці питання вирішувалися судом «з повідомленням прокурора та засудженого» (ст. 478 КПК), то відповідно до ст. 411 КПК 1960 р. участь прокурора в судовому засіданні була обов'язковою, а засуджений викликався «як правило».

У частині питань щодо набрання вироком законної сили КПК 1960 р. майже не зазнав змін. Як і у попередньому КПК, вирок вважається таким, що набрав законної сили після спливу строку, встановленого для оскарження, якщо його не було оскаржено. Виключенням був випадок оскарження частини вироку. За КПК 1922 р. в тих випадках, коли скарга надійшла на частину вироку, вирок в іншій частині вважається таким, що набрав законної сили, в день спливу строку, встановленого для оскарження (ч. 2 ст. 346 КПК). Відповідно до КПК 1960 р. у разі оскарження частини вироку, вирок в інших частинах законної сили не набирає до моменту винесення апеляційною чи касаційною інстанцією ухвали (ч. 2 ст. 401 КПК).

КПК 1960 р. з подальшими змінами діяв трохи більше, ніж 50 років. Проте за такий тривалий час відбулися корінні зміни як в суспільстві, так і в державі в цілому. У часи здобуття державної незалежності в Україні була започаткована судова реформа, спрямована утвердити судову владу як незалежну гілку влади в рамках системи її поділу в демократичному суспільстві. На забезпечення реформи 23 лютого 2006 р. парламент ухвалив Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», а 10 травня 2006 р. Указом Президента України було схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, метою якої є забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд. На думку розробників Концепції, цьому процесу заважала незавершеність реформи процесуального права. Кримінальне процесуальне законодавство в Україні залишилося у спадок з радянських часів, і, незважаючи на деяке оновлення, не відповідає вимогам захисту прав людини відповідно до європейських стандартів.

Хоча робота над створенням оновленого процесуального законодавства незалежної України і велася, новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) Верховна Рада України ухвалила лише 13 квітня 2012 р., а чинності він набрав 20 листопада того ж року.

Ухвалення КПК України вітали не тільки в межах нашої держави, а й в ЄС, зокрема, його схвалили доповідачі ПАРС Майліс Репс і Марієтта де Пурбе-Лундін. Позитивно оцінив документ і Президент України, заявивши, що це – історичний крок до побудови демократичної держави. Порівняно з КПК 1960 р. цей документ містить чимало новел, проте виконання судових рішень порівняно з іншими інститутами кримінального процесу кардинальних змін не зазнало.

Основні новації, що стосуються виконання судових рішень, зводяться до наступного. По-перше, змінено структуру і назву розділу, що регулює процесуальну діяльність з виконання судових рішень. Глава 33 розділу п'ятого «Виконання вироку, ухвали і постанови суду» КПК 1960 р. складалася з 20-ти статей. Натомість розділ VIII «Виконання судових рішень» КПК 2012 р. не містить глав і складається лише з 9-ти статей. Така структура розділу децю суперечить загальній структурі КПК, тому проведений аналіз змісту статей, що стосуються виконання судових рішень, дозволяє нам зробити висновок про доцільність поділу норм КПК України, а саме ст.ст. 532-540, на три глави:

1) загальні положення виконання судових рішень, де врегулювати питання про принципи, що діють на цьому етапі кримінальної процесуальної діяльності, а також суб'єктів виконання судових рішень з їхніми правами та обов'язками;

2) звернення судового рішення до виконання – ця глава, на наш погляд, повинна охоплювати норми про набрання законної сили судовими рішеннями як передумови їх виконання та безпосередній процесуальний порядок звернення їх звернення до виконання;

3) провадження з вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироків, де передбачити перелік основних питань, що підлягають вирішенню під час та після виконання вироку, а також детальну регламентацію процесуальної діяльності з їх вирішення.

По-друге, нова концепція КПК України 2012 р. потягла за собою деякі зміни у формулюванні норм закону. Так, напри-

клад, у зв'язку з появою такої процесуальної фігури, як слідчий суддя, ч. 1, 5 ст. 532 КПК України 2012 р. містять особливості набрання законної сили ухвалами слідчого судді.

По-третє, у редакції КПК 1960 р. більшу частину статей, присвячених виконанню судових рішень, склали окремі норми з регулювання тих чи інших питань, що виникають при виконанні вироків. КПК 2012 р. містить лише дві статті, якими визначені питання, що регулюються під час та після виконання вироку, а також ст. 536 КПК України, яка визначає підстави для відстрочки виконання вироку.

По-четверте, діючий КПК України детальніше (у порівнянні з КПК 1960 р.) регламентує процесуальний порядок вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироків. Такі питання вирішуються судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу чи установи виконання покарань, а також осіб, установ чи органів у випадках, встановлених законом. Поклавши на суд обов'язок з розгляду питань, пов'язаних з виконанням вироку, закон встановив і термін їх вирішення: таке клопотання (подання) розглядається судом протягом десяти днів з дня його надходження до суду.

Законодавець зберіг вимогу обов'язкової участі у судовому засіданні прокурора. Разом з тим вирішення питання щодо участі засудженого та його захисника вже не відноситься на розсуд суду, як це було відповідно до вимог КПК 1960р. Чинний кримінальний процесуальний закон чітко встановлює, що «у судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор».

Разом з тим законодавцем не враховано, що у КПК України з'явилися такі нові інститути, як суд присяжних та кримінальне провадження на підставі угод. Як виконувати такі вирокі? Ці питання не прописані у законодавстві, що стосується виконання вироків, жодним чином, що надає занадто широке поле для можливих порушень «літери» закону та прав і свобод особи у кримінальному судочинстві.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження пропонуємо виділити сім основних етапів розвитку провадження з виконання судових рішень.

Перший етап (з давніх часів до VIII ст. н.е.) характеризується наявністю прообразів стадій виконання судових рішень – деяких звичаїв, що вказують на офіційний (державний) характер такої діяльності.

Для другого етапу (IX ст.–перша половина XVII ст.) притаманна відсутність юридичних засобів забезпечення виконання судових рішень, але тісний зв'язок із судовою діяльністю істотно впливає на зародження та формування інституту виконання судових рішень у сучасному розумінні.

На третьому етапі (1649 р.–1864 р.) відбувається розмежування кримінального і цивільного судочинства, а виконання вироків починає регламентуватися нормами кримінального процесуального права.

Четвертий етап (1864 р.–грудень 1958 р.) пов'язаний з провадженням судової реформи 1864 р., розподілом судових та адміністративних органів та заснуванням посади прокурора, на якого, зокрема, покладалася обов'язок здійснювати нагляд за точним і невідкладним виконанням судових рішень.

Під час п'ятого етапу (грудень 1958 р.–серпень 1991 р.) було прийнято важливі нормативно-правові акти у сфері кримінального процесуального права – Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік та Кримінально-процесуальний кодекс РСФСР, які, по суті, законодавчо за-

кріпили інститут виконання судових рішень у сучасному його розумінні.

З проголошенням незалежності України у серпні 1991 р. розпочався шостий етап, який тривав до листопада 2012 р. Не дивлячись на те, що продовжував діяти КПК 1960 р., починаючи з 24 серпня 1991 р. наша держава розпочала новий етап розвитку та формування власної законодавчої бази. Вже в червні 1992 р. до КПК України вносяться перші зміни, які безпосередньо стосувалися інституту виконання судових рішень, що, в свою чергу, свідчило про початок формування власної концепції розвитку цього інституту у незалежній Україні.

Останній, сьомий, етап розпочався з набранням чинності КПК України 20 листопада 2012 р. Прийняття нового КПК, що відповідав би сучасним демократичним вимогам, є однією із умов членства України в Раді Європи. Новий КПК покликаний впровадити європейські цінності і принципи в українську систему кримінальної юстиції, де основна увага спрямована на права людини.

Як бачимо з наведеного, належне правове регулювання виконання судових рішень здійснювалося не завжди. Це пов'язане з особливостями історичного розвитку держави та суспільства, формуванням системи органів державної влади, в тому числі і судової її гілки, недоліками нормативної бази тощо. Подальша розробка проблем виконання вироку сприятиме не лише вдосконаленню інституту виконання вироку, а й допоможе максимально швидко і повно досягти завдань завершальної стадії та усього кримінального судочинства. Нам ще важко виділити певні особливості цього періоду, адже КПК було прийнято відносно нещодавно. Тому лише подальше практичне застосування КПК України покаже, в який бік рухається вітчизняне кримінальне процесуальне право.

Література:

1. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах [Текст] : учебник / М.А. Чельцов-Бебутов. – Санкт-Петербург : Равена : Альфа, 1995. – 846 с.
2. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства [Текст] / И.Я. Фойницкий. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 552 с.
3. Очерки истории СССР. Период феодализма IX-XV вв. В двух частях. Под ред. Б.Д. Грекова, Л.В. Черепнина, В.Т. Пашуто. Ч. I

(IX-XIII вв.). Древняя Русь. Феодальная раздробленность. – М. : Изд. АН СССР, 1953. – 984с.

4. Тепляшин П.В. Становление и развитие уголовной ответственности за неисполнение приговора суда, решение суда или иного судебного акта в дореволюционный период [Текст] / П.В. Тепляшин, Е. А. Летагина // История государства и права. – 2008. – № 7. – С. 26-28.
5. Глушаченко С.Б. Становление основ процессуального права и судебных доказательств в России IX-XVI вв. / Глушаченко С.Б., Виноградов А.М. // История государства и права, 2009. – № 9. – С. 14-19.
6. Буцковский Н.А. О приговорах по уголовным делам, решаемым с участием присяжных заседателей / Н.А. Буцковский. – СПб. : Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1866. – 178 с.
7. Ланге Л.Н. Настольная книга для мировых судей при исполнении судебных их обязанностей / Л.Н. Ланге. – М. : Типография М.П. Захарова, 1866. – 64 с.
8. Литвинов Р.В. Рассмотрение судом вопросов, возникающих в процессе исполнения приговора. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1964. – 116 с.
9. Грищенко А.В. Институт исполнения приговора в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2006. – 231 с.

Вьюник М. С. Генезис производства по исполнению судебных решений в мире

Аннотация. Стаття посвящена исследованию возникновения и становления производства по исполнению судебных решений в уголовном судопроизводстве, на основе которого предложена периодизация развития указанного производства.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, исполнение судебных решений, исполнение приговора, этапы развития.

Vyunik M. The genesis of the production of the enforcement of judgments in the world

Summary. The article is devoted to the research of the emergence and establishment of proceeding on execution of judgments in criminal proceedings, based on which the proposed periodization this proceeding.

Key words: criminal proceedings, enforcement of judgments, execution of sentence, stages of formation.